

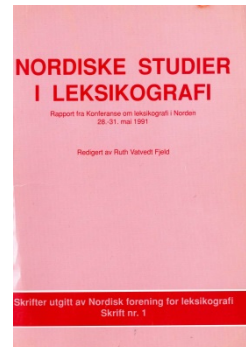
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Om definitioner i almensproglige ordbøger

Forfatter: Peter Widell

Kilde: Nordiske studier i leksikografi 1, 1992, s. 144-155
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om definitioner i almensproglige ordbøger

Der er i dag en stigende interesse for definitionen i almensproglige et-sprogs-ordbøger. Udviklingen inden for edb har dels ført til nye krav til ordbogsmaterialet, dels til nye muligheder for dets tilrettelæggelse. I den forbindelse har man set på, om resultater inden for sprogfilosofi, lingvistik og cognitive science kan bidrage til en forbedring og nyttiggørelse af ordbogsdefinitionen. Med baggrund i Hilary Putnam's teori om stereotypier vil der i artiklen blevet foreslået to regler for god definitionspraksis i ordbøger.

1. Indledning

Nedenstående artikel vil behandle ordbogsdefinitionen og dens form set i lyset af den fornyede internationale debat om definitionens rolle i almensproglige et-sprogs-ordbøger.

Efter først at have set på, hvilke muligheder, der i fremtiden vil være for definitionsarbejdet i ordbøger (afsnit 2), vil jeg efter en diskussion af det traditionelle definitionsbegreb (afsnit 3) med baggrund i den amerikanske filosof Hilary Putnam's teori om stereotypier (afsnit 4) forsøge at udlede nogle retningslinier for god definitionspraksis (afsnit 5).

Jeg vil give retningslinierne form af to regler, som jeg derefter vil kommentere og belyse via nogle eksempler.

Reglerne er skitseagtigt formuleret og gør på ingen måde krav på at være udtømmende. De skal snarere ses som en demonstration af, at det er muligt at anvende overvejelser og resultater inden for aktuel sprogfilosofi og lingvistik i praktisk ordbogsarbejde.

2. Nye muligheder for systematisk betydningsbeskrivelse i ordbøger

Der har i de senere år været stigende interesse for definitioner i ordbøger. Det skyldes ikke mindst de muligheder, edb giver for at anvende definitioner inden for edb-områder som automatisk indeksering, naturligsprogsinterfaces, ekspertsystemer, grammatikrettere, automatisk oversættelse, m.m.

Indtil videre har man, når man ser bort fra nogle få undtagelser som fx Cobuild, overvejende koncentreret sig om at anvende edb på definitioner i eksisterende ordbøger. Det gælder fx Calzolari (Calzolari 1990), Boguraev og Briscoe (Boguraev & Briscoe 1990) og Byrd (Byrd et al. 1986). Walker (1989) er en kort, nyere oversigt over tidligere, igangværende og påtænkte projekter.

Resultaterne er ikke uden interesse. Blandt andet er en thesaurus udviklet af Byrd på baggrund af et maskinelt udtræk fra definitionerne i *Webster (7th edition)*. På den anden side kan resultaterne selvfølgelig ikke blive bedre, end der er baggrund for i selve de anvendte ordbøger, der jo oprindeligt har været anlagt ud fra helt andre formål.

Derfor er det, ud over brugen af eksisterende ordbogsmateriale også så småt sat forskning i gang med henblik på en nyudvikling af definitionen og en generel opstramning

af ordbogsdefinitionens indhold og form. Et eksempel herpå er CompLex (IBM research center, Yorktown USA), ledet af Byrd (cf. Byrd 1989).

Men ønsket om en opstramning af definitionens indhold og form og i det hele taget den semantiske struktur i ordbøger eksisterer ikke blot inden for den informationsteknologiske gren af ordbogsforskningen. Ønsket eksisterer efterhånden bredt blandt leksikografer. Således er der i de seneste år opstået et helt nyt forskningsfelt blandt sprogfilosofier, lingvister, kognitive psykologer og leksikografer, blandt andet med baggrund i de muligheder, den edb-mæssige tilrettelægning af ordbogsarbejdet giver. Med mulighed for opbygning af *multifunktionelle baser*, er der groet en erkendelse frem af, at der er behov for en teoretisk nyjustering og underbygning af den hidtidige forskningspraksis, så flere anvendelser end de traditionelle kan tilgodeses.

Hudson (1988) kan ses som et eksempel på opfordring til integration af moderne sprogfilosofi og lingvistik i leksikologi. Som et af de første teoretiske hovedværker inden for dette nye forskningsfelt kan nævnes Eikmeier & Rieser (1981).

Andre artikler og værker er udsprunget af mere praktiske erfaringer med edb i ordbogsarbejde. Sinclair et al. (1986), der er et slags manifest over arbejdet med Cobuild (cf. ovenfor), afsætter hele fire kapitler af deres bog specielt til diskussionen af definitionens opbygning.

Et andet værk, ligeledes udsprunget af et praktisk ordbogsprojekt, men alligevel af en mere teoretisk karakter end Sinclair, er Harras et al. (1991). Bogen, der udelukkende omhandler ordbetydningen og dens fremstilling i ordbøger, kan - for de to første artiklers vedkommende - ses som en redegørelse for de seneste års udvikling inden for lingvistikken i synet på ordbetydning og leksikon.

Det, jeg har at sige i det følgende, kan ses i forlængelse af de nævnte bestræbelser på at forbedre definitionen i ordbøger. Jeg vil indlede med det klassiske begreb om definitionen og derefter udsætte det for en kritisk prøvelse via Putnam's stereotypiteori. Man vil se, at selv om den klassiske definition ikke vil kunne indfri alle de løfter, man traditionelt har tillagt den, så lader den sig stadig anvende, omend ud fra en ændret forståelse af den.

3. Det klassiske definitionsbegreb

Definitionsbegrebet bygger ifølge traditionel opfattelse på to vigtige teoretiske antagelser om sprog, nemlig antagelsen eller princippet om *synonymi* og antagelsen eller princippet om *meningskompositionalitet*.

Ifølge den første antagelse består der i sproget omfattende sæt af *ensbetydende størrelser*. Er der tale om ord, kalder man dem normalt for *synonymer* (til hinanden). Synonymer er altså defineret som ensbetydende ord i sproget. Således er ifølge gængs antagelse "angst" *synonym til* "frygt" og "frygt" *synonym til* "angst".

Definitioner af synonymi kan gives en *intensionel* udformning, som den netop angivne, hvor der uden omsvøb og direkte tales om betydnings- eller begrebsindhold (jf. "ensbetydende størrelser"). Eller den kan gives en dertil svarende *ekstensionel* udformning, hvor synonymien specificeres i termer af det begrebsomfang, de to synonyme udtryk har, dvs. i termer af de genstande og forhold, de refererer til i verden. Fx kan synonymien mellem "snaps" og "dram" defineres enten ved, at man specificerer det fælles meningsindhold (eksempelvis gennem ækvivalente beskrivelser: en snaps er en drik, *der X, Y, Z ..., jf. senere*) - det er den

intensionelle definition - eller ved, at man sikrer sig, at de refererer til samme fyldte glas i verden - det er den ekstensionelle definition.

I mere helstøbt form lyder den intensionelle definition af synonymi: to udtryk er synonyme, hvis de har samme mening. Og tilsvarende for den ekstensionelle definition: to udtryk er synonyme, hvis de kan erstatte hinanden i alle sprogets sætninger, uden at forandre disse sætningers sandhedsværdi, dvs. ændre sætningerne, så de bliver falske, hvor de før var sande, eller omvendt. Det kan også formuleres kortere, men måske også mere upræcist som: to udtryk er synonyme, når de i alle kontekster refererer til de samme genstande og forhold i verden.¹

Synonymer kan danne grundlag for *simple synonymidefinitioner*, fx følgende simple ordbogsdefinition fra Nudansk Ordbog²:

liberal ... frisindet, fordomsfri ...

Normalt findes der også andre former for definitioner i en ordbog end den simple synonymidefinition. For at redegøre for dem, må vi inddrage den anden vigtige antagelse, der indledningsvis blev nævnt, nemlig princippet om meningskompositionalitet (der kan føres tilbage til den tyske logiker Frege).

Ifølge denne består sproget ikke blot af enkeltord, men også af mere omfattende helheder, hvor flere enkeltord er i stand til at danne en ny betydning (i kraft af visse dannelses- eller sammensætningsregler). For at betydningshelheden skal være kompositionelt sammensat må man kræve, at den udelukkende er dannet ud fra de betydningselementer, den består af, plus reglerne for deres sammensætning.

Blandt visse af disse helheder kan vi nu igen finde synonymi. Således er "ræk mig saltet" synonymt med "vil du række mig saltet" og "radikalisme" synonymt med "radikal anskuelse".

Er den ene af de to størrelser, der sammenholdes, et enkeltord, som i det sidste tilfælde, har vi med, hvad vi kunne kalde *standard-ordbogsdefinitionen* at gøre. Det sidste eksempel er da også hentet fra en ordbog, nemlig *Svensk ordbok* (men oversat til dansk). Et andet eksempel (igen fra *Nudansk Ordbog*) er:

marinere ... nedlægge sild o.l. i marinade...

Den simple synonymidefinition ved synonymer og definitionen ved synonymi plus kompositionalitet er altså to eksempler på definitioner i ordbøger.

Hvad den sidste type definition angår kan den igen underinddeles i forskellige typer, hvoraf langt den bedst kendte - og mest benyttede i en ordbogssammenhæng - er den såkaldte *aristoteliske definition*, også kaldet *definitionen via nærmeste genusbegreb (overbegreb) og adskillende kendemærke (differentia)*, eller som definitionsformlen lød i skolastikken: "definitio per genus proximum et differentiam specificam". Formlen kan udtrykkes således:

Definiendum = Definiens: $g + a_1 + a_2 + \dots + a_n \dots a_n$

hvor "definiendum" er betegnelsen for det udtryk, der skal defineres, og "definiens" er betegnelsen for det udtryk, definiendum skal defineres gennem. I eksplicationen af definiens' form står g for nærmeste genusterm³ og a_i for et vilkårligt adskillende kendemærke. Et lidt barokt klingende eksempel på en sådan definitionstype, hentet hos Aristoteles selv, er:

menneske = dyr + tobenet + fjerløst

eller skrevet i normalprosa: "mennesket er et tobenet og fjerløst dyr". Her er 'dyr' genusbegrebet og 'tobenet' og 'fjerløst' de kendetegn ved begrebet 'menneske', der gør, at det adskiller sig fra begreber for andre dyr. Den ovenfor anførte definition fra *Svensk ordbok* har også denne aristoteliske form med 'anskuelse' som nærmeste genusbegreb og 'radikal' som adskillende kendemærke. Derimod kan "marinere" ikke umiddelbart underlægges dette definitionsskema.

Et specielt karakteristikon ved den aristoteliske definition er *genusbegrebet*. Genusbegrebet er kendetegnet ved, at det skal være mere abstrakt end det begreb, definiens står for. Det kan også formuleres som, at det altid skal være muligt at slutte fra definiensbegreb til overbegreb, men aldrig omvendt:

menneske => dyr   * dyr => menneske

radikalisme => anskuelse   * anskuelse => radikalisme.

(dvs.: alle mennesker er dyr, men ikke alle dyr er mennesker; eller: radikalismen er en anskuelse, men ikke alle anskuelser kan karakteriseres som radikalisme).

Man kan let se, at tanken om definition ved genusbegreb vil kunne videreføres fra definition til definition. Fx vil vi, når vi kommer til definitionen af ordet "dyr", altså begrebet 'menneskes' genusbegreb, igen kunne spørge til *dets* overbegreb (der fx kunne tænkes at være 'levende væsen'), og således videre, indtil vi til sidst vil kunne se alle begreber i sproget organiseret som *kæder af indbyrdes hierarkiserede begreber*.

I et sådant begrebssystem kommer også de adskillende kendemærker til at spille en rolle. De må nemlig fordeles hen over de enkelte sidebegreber på en sådan måde, at ethvert begreb må adskille sig fra ethvert andet begreb med mindst et adskillende kendetegn. Det er nemlig betingelsen for, at de overhovedet vil kunne adskille sig fra hinanden. Dette princip, der ligeledes skal gentage sig ned gennem systemet, kaldes undertiden princippet om inkompatibilitet (termen er lånt fra Lyons, jf. Lyons 1977, 288-289).

På den måde vil vi med udgangspunkt i den aristoteliske definitions bestemmelser være nået frem til en bestemmelse af sproget *som i virkeligheden et eneste omfattende system af begreber og genusbegreber*. Systemets struktur er så enkel og overskuelig, at den kan beskrives simpelt matematisk, nemlig som en semilattice.

Et sådan begrebsstruktur er den gennemgående tanke i videnskabelige klassifikations-systemer som Linné's botaniske taksonomi, ligesom det er ideen bag seksten- og syttenhundredtallets forestilling om et universelt sprog, der i mere praktisk udformning stadig kan spores i forskellige fagtesaurusser eller i almensproglige tesaurusser som fx Roget's Thesaurus fra 1854 (jf. Sparck Jones (1986), 201-203).

Samme tanke finder vi i moderne lingvistik, nemlig som antagelsen om, at det naturlige sprogs leksikon-komponent kan opfattes som et *omfattende system af distinktive træk* (Katz og Fodor 1963).

Endvidere findes tanken videreført i *modelteoretisk semantik*. Ganske vist gør man her op med det ueksplicerede meningsbegreb hos Katz og Fodor, idet man yderligere bestemmer mening som tilordning af tegn i en syntaktisk kalkule - fx en prædikatskalkule (af første orden) - til en semantisk model, hvilket også kan udtrykkes ved, at man går fra en intensionel til en ekstensionel eller referencesemantisk definition af mening (jf. de tidligere intensionelle

og ekstenionelle definitioner af synonymi); men mening forstås stadig som underlagt principperne om synonymitet og meningskompositionalitet.

4. Definition og stereotypi

Der er i de seneste år fremkommet en del kritik af denne måde at forstå og analysere sprog på. Blandt andet er kritikken rejst af Hilary Putnam, hvis teori om stereotyper i bl.a. Putnam (1972) og Putnam (1975) jeg vil belyse i dette afsnit.

Kritikken har haft sine forløbere. Først og fremmest Quine (1951), der endog fremfører kritikken i langt mere radikal form end Putnam. Jeg vil først omtale Quines kritik for derefter straks at vende tilbage til Putnam's mere modererede version.

Det er Quines hovedudgangspunkt, at begrebet 'synonymitet' (og det dermed beslægtede begreb 'analyticitet', der også omfatter andre betydningsrelationer som fx hyponymi) ikke kan forklares cirkelfrit. I konsekvens heraf forkaster han begrebet, idet han opfatter det som et produkt af en fejlagtig teori om forholdet mellem sprog og virkelighed: i den klassiske teori er meningsindhold klart afgrænselige fra hinanden, og det er altid muligt at holde dem ude fra empiriske forhold; en sætning som "en ungkarl er en ugift mand" kan ifølge den klassiske teori vises at være sand *uanset, hvad der empirisk er tilfældet*, mens en sætning som "Jens er ungkarl" omvendt altid kan vises at være empirisk, dvs. oplysende om kendsgerninger i verden. Men det er for Quine en illusion: såvel i dagligdag som i videnskab foregår videnstilegnelse ved, at vi danner os hypoteser (og mere omfattende antagelser), som vi til stadighed tester og vurderer i lyset af de erfaringer, vi indhøster. Men for at forklare dette, er der for Quine at se ingen brug for nogen antagelse om synonymi. Antagelsen om, at der skulle findes hele to mekanismer, én, hvor vi reviderer vores opfattelse af tingene i verden, mens vi holder betydningen af vores sproglige udtryk konstant, og én, hvor vi omvendt reviderer vores sproglige udtryks mening (evt. ud fra pragmatiske kriterier og i lyset af empiriske konstateringer), er for Quine i virkeligheden en kimære.

Men det betyder igen, at afgørelser om synonymitet - og dermed om definitioners pålidelighed - ikke er noget, vi blot undertiden og i visse randtilfælde kan tage fejl i, sådan som det kan tillades i de semantiske systemers opbygningsfase inden for den klassiske opfattelse af definitionen; vanskeligheden er af *principiel* art (med mindre vi ad hoc stipulerer, at det skal være således, hvilket dog gør synonymien pointeløs). Men derfor er også selve begrebet om synonymi ifølge Quine meningsløst, og med det de begreber, der hænger sammen med det, såsom 'mening', 'meningsregel', 'konvention', 'analyticitet', osv.

Nu er Putnam for så vidt enig i størsteparten af Quines kritik: det er korrekt, at vi principielt mangler mulighed for at afgøre, om to udtryk er synonyme. Alligevel er der ifølge Putnam ingen grund til at drage den konklusion, Quine drager, nemlig at det så må indebære, at selve begreberne om synonymi, analyticitet, osv. er meningsløse. Ganske vist har den klassiske definitions tilhængere en for *objektivistisk* forestilling om sproget: det må fastholdes, at sproget ikke er nogen fast afgrænset meningssammenhæng stående som én stor monolitisk blok over for den empiriske verden.⁴ På den anden side ender Quines *meningsskepticisme* i det lige så absurde standpunkt, at mening så slet ikke findes, hvilket forekommer ganske kontraintuitivt. Derfor må ifølge Putnam også meningskepticismen kritiseres. *For faktisk lykkes det os jo normalt udmærket at forstå hinanden* (også i ikke-situationsbundne kontekster). Derfor kan meningsbegrebet ikke blot affejes, men må i stedet omdefinieres. Og det er så det, Putnam forsøger at gøre:

How do I convey the meaning of the word 'tiger'. *I tell him what a tiger is.*
(Putnam 1981, 147)

Det er i sin korthed Putnams recept. Hermed mener han, at vi skal se langt mere *praktisk* på definitionen i stedet for at lade os blænde af et objektivistisk ideal - eller tomt negere det som Quine: der eksisterer nemlig *praktiske acceptabilitetskriterier* til afgørelse af, om en person har forstået betydningen af et ord eller ej:

The hearer ... already shares a great deal of language with you; otherwise you could'nt tell him what a tiger is. When you "tell him what a tiger is", you simply tell him certain sentences that you accept." (Putnam 1981, 147)

Men hvad er disse sætninger?

The answer runs as follows: there is somehow associated with the word 'tiger' a *theory*; not the actual theory we believe about tigers, which is very complex, but an oversimplified theory which describes a, so to speak, tiger *stereotype*. It describes in the language we used earlier, a *normal member* of the natural kind. (Putnam 1981, 148)

Dette kan man naturligvis bygge "teorier" over. Imidlertid vil disse "teorier" iflg. Putnam have en udelukkende praktisk og anbefalende orientering. At afgøre, hvad definitionen af ordet "æble" er, kræver ingen metodisk anstrengelse, men kan finde sted i en ganske afslappet atmosfære: "hvad forstår du ved et æble?" - "Jo, det er en rund frugt, vi ofte spiser, som er sød og saftig, og som har en ganske tynd grøn, gul eller rødlig skal." - "Aha".

Det betyder *ikke*, at alle æbler så har disse egenskaber, eller at ingen andre frugter så vil kunne have disse egenskaber. Det vil netop være at anstrenge synonymibegrebet i objektivistisk retning. Det betyder blot, at sådan ser æbler nu engang *stereotypisk* ud for os. Det er det billede af et æble, der foresvæver os, i vor daglige kommunikation med hinanden:

In ordinary parlance a 'stereotype' is a conventional (frequently malicious) idea (which may be wildly inaccurate) of what an X looks like or acts like or is. (Putnam 1981, 249)

(Som det fremgår af de to definitioner, er der desværre en uheldig tvetydighed i Putnams begreb om stereotypier: en stereotypi er både noget ekstensionelt - en bestemt, evt. forestillet, genstand - og noget intensionelt - begrebet om, hvad denne genstand er. For at undgå misforståelser vil jeg i det følgende lægge mig op ad definition 2 og reservere betegnelsen "stereotypi" for begrebet eller meningen, mens jeg - med allusion til nyere prototypeteori (jf. Lakoff 1987, 12-57) - vil kalde den genstand, forestillingen er rettet mod, for en *prototype*.)

Putnam giver ingen 'operationelle' anvisninger på, hvilke typer af stereotypier, der findes. Det eneste kriterium, han tilbyder, er ovennævnte acceptabilitetskriterier. Det har givet anledning til en diskussion af, om stereotypiteorien angår alle ord, eller blot de ord, Putnam selv giver eksempler på, nemlig ord for naturlige arter (som tiger, guld, osv.). Selv hælder jeg til den anskuelse, at teorien - især hvis man ser den i lyset af Putnams teori om 'linguistic division of labour' - stort set gælder globalt: for naturlige arter, naturlige egenskaber, artefakter, institutioner, osv.

Det betyder dog ikke, at der ikke kan vises visse tendenser. Heriblandt tendensen blandt folk til at foretrække beskrivelser, der angår forhold tæt på vores sanser og i vores umiddelbare handlesfære, og som ikke er for abstrakte eller specialiserede⁵, sådan som bl.a. Rosch (Rosch 1977) og Lakoff (Lakoff 1987) har peget på: et æble er fx først og fremmest en æble og en frugt. Ikke et Ingrid Marie eller et Cox Orange (det er for konkret). Ejheller en madvare, eller et frøgemme (det er for abstrakt).

Det er klart, at denne nye opfattelse af mening som stereotypi har konsekvenser for den klassiske definition. Det klassiske meningsbegreb falder ganske vist ikke totalt sammen, sådan som det ville være konsekvensen af Quines kritik. Men det må justeres.

For det første har Putnams teori konsekvenser for det indbyggede princip om synonymi. Princippet kan ikke længere opretholdes i sin fulde klassiske udstrækning, hvor der jo generelt skal eksistere sammenfald mellem intension og ekstension (jf. definitionerne af synonymi ovenfor): når der ikke længere findes klare kriterier for kategorimedlemskab, mister kravet om, at to ord i alle kontekster skulle kunne udskiftes med hinanden, overhovedet sin mening. Hvis princippet skulle opretholdes, ville det fx indebære, at "æble" skulle kunne være synonymt med "pære" (da nemlig visse pærer ville kunne tilfredsstille det kriterium for kategorimedlemskab, der er nedlagt i den stereotypiske beskrivelse af "æble").

Imidlertid kan man drage en vigtig lære af Putnams stereotypibegreb: forankres synonymibegrebet *alene* i stereotypibegrebet, ser man faktisk ud til stadig at kunne opretholde princippet. Dog nu kun inden for rammerne af *et helt nyt meningsbegreb, hvor alene prototyperne vil være garanter for sammenfaldet mellem intention og ekstension*: når et æble er "en rund frugt, vi ofte spiser, og som er sød og saftig og har en ganske tynd grøn, gul eller rødlig skal", så gælder det kun for det prototypiske æble. Ikke for alle æbler.

Dette får dog igen konsekvenser for overholdelsen af princippet om meningskompositionalitet. Hvad den kombinerede anvendelse af synonymiprincippet og kompositionalitetsprincippet (plus inkompatibilitetsprincippet) angår, sker der nemlig følgende: når synonymiprincippet forankres i prototypen, bliver synonymi i højere grad bundet til "lokale" forhold: opmærksomheden rettes mod specielt prototypen, ikke så meget mod enkelt-eksemplarenes fællestræk og deres afgrænselighed over for hinanden. Det betyder fx, at æbler kan finde slægtskab med pærer og blomster (de er alle frugter), men vanskeligt med tomater og agurker (der jo er grøntsager), og formentlig slet ikke med bog og agern (der jo slet ikke spises og som i øvrigt kun findes i skoven). Modsætningen til den videnskabelige taksonomi, der forsøger at leve op til de klassiske idealer, er slående. Kompositionalitet *kan* ganske vist findes i almensproglige sammenhænge. Men kun i små miniature-systemer. Længere ude bliver relationerne uklare. Derfor finder vi ikke længere den klare idealstruktur, objektivisternes drømmer om, men kun, hvad vi med et begreb fra Wittgenstein (1953) kan betegne som *familielighed*: drengen ligner godt nok sin broder på næsen, der igen ligner sin søster på hagen, og sin far på øjnene. Men der er ikke længere noget gennemgående træk, som man kan identificere alle familiemedlemmerne gennem.

For det klassiske definitionsbegrebs vedkommende må vi altså konkludere, at i modsætning til, hvad der er konsekvensen af Quines meningsskepticisme, tilkender Putnam med sin stereotypiteori det klassiske definitionsbegreb en vis plausibilitet. Begrebet tåler dog ikke længere den objektivistiske anstrengelse, det tidligere har været udsat for: vi må give slip dels på forestillingen om klart klassememberskab, dels på forestillingen om sproget som ét stort, afklaret begrebssystem.

Spørgsmålet er, om dette valg kan betyde noget for den traditionelle definitionspraksis i ordbøger.

5. De to regler for fornuftig definitionspraksis i ordbøger

Her må man vel sige: både - og. For på den ene side er Putnams tanker på mange måder i tråd med fremherskende opfattelser inden for filologien, ikke mindst sådan som den har været præget af tysk romantik: sproget er en mangfoldigt sammensat organisme, ikke noget overskueligt system. På den anden side har der i praksis alligevel været tendenser til at tilstræbe en eller anden form for videnskabelig nøjagtighed i ordbogsdefinitionen, som så til gengæld også - når det i enkelte tilfælde er gået til excesser - er blevet fremholdt til skræk og advarsel. Så alene af den grund synes Putnams betragtninger at kunne være til nytte. Som en art advarsel mod excesser.

Men man kan få endnu mere nytte af hans betragtninger end som så. Man synes nemlig at kunne opstille en art *økonomiprincip for definitioner*, som vil kunne virke styrende ind på udformningen af dem. Princippet, som jeg vil lade være den første af mine regler, lyder:

REGEL 1: *Præciser aldrig en stereotypi gennem tilføjelse af yderligere adskillende kendemærker (dvs. beskrivende elementer). Læg hellere - hvis der er plads til det, og hvis det af andre grunde forekommer rimeligt - endnu en stereotypi til den stereotypi, du i forvejen har valgt at bruge i definitionen.*

Som man kan se, skal reglen virke som en slags afbalanceringsprincip, hvor afbalanceringsprincippet yderligere kan skærpes gennem tillægskriterier, dikteret af ordmaterialet: er der tale om et fagord, der har været gjort til genstand for en mere eller mindre eksplicit præcisering, sådan som det er tilfældet i fx fagordbøger og -tesaurusser, er beskrivende elementer selvfølgelig nødvendige. Er der derimod tale om et almensprogligt ord, må beskrivende elementer opfattes som stort set overflødige. Stereotypien er tilstrækkelig.

Regel (1) er først og fremmest en regel, der skal hindre "videnskabeliggørende" præciseringer af definitioner. Forsøg på "videnskabeliggørelse" findes legio i fx *Ordbog over det danske Sprog*, hvor vi blandt andet kan finde følgende forsøg: *dør* = "en til ind- og udgang beregnet aabning i væggen af et lukket opholdsrum (værelse, bolig, hus el.lign.), i alm. forsynet med bevægeligt lukke." (betydn. 1). Her skulle det ikke være svært at finde overflødige præciseringer: *døren* er en ind- og udgang, den er en åbning i væggen til et lukket rum, der er et opholdsrum, den er i alm. forsynet med bevægeligt lukke osv., osv.

Men regel (1) finder ikke kun anvendelse i sådanne klare tilfælde. Også hvor definitionerne ser mere uskyldige ud, kan reglen med fordel anvendes. Fx vil den uden videre kunne hindre definitioner af typen: *hvid* = "som har färg som *nyfallen snö*" (*Svensk ordbok*), *grøn* = "som har en farge som ligner fargen på *friskt gras*" (*Bokmålsordboka*). Her er "nyfallen" og "friskt" ud fra teorien ganske overflødige præciseringer: ifølge vor stereotypier om de respektive arter er sne altid hvid og græs altid grønt. De behøver ingen præcisering for udelukkelse af specialtilfælde.

Regel 1 er som sagt udtryk for et afbalanceringsprincip. Det betyder ikke, at der så ikke må findes præciseringer overhovedet, men det indebærer, at man i stedet for præciseringer - hvor det er rimeligt - hellere skal finde en eller flere ekstra stereotypier. Eksempelvis, at man i definitionen af "hvid" i stedet for "har farve som nyfalden sne" hellere skal foretrække fx "har farve som sne og sukker" eller "har farve som sne og mel".

Men hvornår er forholdene rimelige? Det hænger i høj grad sammen med, hvad definitionen skal bruges til.

Undertiden er der tale om, at en ordbogsbruger ikke kender det begreb, der knytter sig til et ord: i sådanne tilfælde må et større sæt af stereotypier vælges. Jo flere, der nævnes, jo mere greb vil ordbogsbrugeren - der kan være en skoleelev, en person fra et ikke-bogligt orienteret socialt lag eller en indvandrer - få om ordet. Eksempelvis er der større chance for, at en indvandrer fra en anden kulturkreds vil lære betydningen af ordet "hvid", hvis der står *både* "sne" og "mel". Han kender måske slet ikke til sne, eller har kun en vag forestilling om, hvad sne er, eller han kender måske til sne, men har aldrig før set hvidt mel.

I de fleste tilfælde, er der dog tale om, at ordbogsbrugeren på forhånd kender til begrebet. Det er blot det tilsvarende ordudtryk, der mangler. Det vil fx gælde for den udlænding, der tilhører en nærtstående kulturkreds, fx en moderne bykultur. I sådanne tilfælde er det normalt ikke nødvendigt, at brugeren præsenteres for et mere omfattende sæt af stereotypier. Her er det tilstrækkeligt med det sæt af stereotypier, (på måske blot én stereotypi), der gør ham eller hende i stand til at *aktivere* resten af sættet.

Men derfor kan vi formulere følgende regel i tillæg til regel 1:

REGEL 2: *Vælg i en definition ud over din genusterm netop så mange stereotypier som differentia, at det er tilstrækkeligt til at aktivere ordbogsbrugeren eget, implicite beredskab af stereotypier. I det omfang du også vil beskrive sættet af stereotypier, er det kun rimeligt i det omfang, ordbogsbrugeren ikke i forvejen kender til stereotypien.*

Nu er der selvfølgelig mange mellemløsninger mellem præsentationen af blot én stereotypi i en definition og så et mere omfattende sæt af stereotypier. Det rejser blandt andet spørgsmålet om, hvor mange stereotypier, der findes til et givet ord (ud over det eller de stereotypier, der er tilstrækkelige til at identificere ordbetydningen).

For så vidt er spørgsmålet meningsløst. Antallet af stereotypier må afhænge af antallet af mulige praktiske anvendelsessammenhænge for ordet. Men dette antal ligger selvfølgelig ikke fast. Det er klart, at en marsboer (eller et ekspertsystem) må have flere stereotypiske oplysninger om et ord, end en indfødt sprogbruger, der blot lige netop ikke kender dette ord. Men det er svært i almindelighed at sætte tal på stereotypierne knyttet til et bestemt ord. Wierzbicka (Wierzbicka 1985) har specificeret sæt af stereotypier for forskellige ord. De fylder ca. 1 - 2 tekstsider hver.

Et aspekt af denne problematik er selvfølgelig opløsningen af et ord i polysemer: når man i *Collins Concise Dictionary and Thesaurus* definerer "vej" som gade (road = street), kan man måske synes, at den stereotypi, definitionen skal trække på, er lidt vel langt væk: "vej" kan måske nok eksemplificeres, men vanskeligt *defineres* ved gade. Men igen må det langt hen ad vejen være et spørgsmål om ordbogens totale tilrettelæggelse og hensynet til brugergruppen.

Man kan operere med en niveaudeling af definitionerne: *vej* 1. det sted, hvor biler og cykler kører ... 1.1. landevej ... 1.2. vej i by; gade. (denne præsentationsmåde løber risikoen for pseudopræcisering: det kan være, det slet ikke er rimeligt at påtvinge stereotypierne denne struktur). Man kan vælge at operere med en sideordning: *vej* 1. landevej ... 2. vej i by; gade (denne sideordning er *Cobuild's* overvejende strategi, selv om det ikke lige gælder ved dette ord). Eller man kan vælge at operere med kun én betydning, enten præsenteret ved en mere eller mindre central stereotypi - *vej* det sted, hvor biler og cykler kører - eller ved to mere eksemplificerende stereotypier - *vej* landevej, gade.

Imidlertid synes man ikke på forhånd at kunne opstille retningslinier for, hvilken præsentationsmåde, der er den bedste. En række forhold vil kunne gøre sig gældende.

Som konklusion på diskussionen i det foregående må man sige, at selv om Putnams stereotypiteori indebærer et opgør med det klassiske definitionsbegreb, er der på ingen måde tale om nogen forkastelse af begrebet. Tværtimod står ideen om definition ved genusbegreb og adskillende kendemærke i en vis forstand styrket. Ganske vist kræver det så til gengæld, at man tager hensyn til de præciseringer, der kan udledes af Putnam's teori, og - ikke mindst - at man afstår fra tilbøjeligheden til at pseudopræcisere og pseudovidenskabeliggøre.

Det skulle mine to regler gerne sikre.

6. Afslutning

Tilbage står stadig et stort arbejde med at udvikle teorien - og mine regler - yderligere. Her kan overvejelserne inden for cognitive science (frame-teori, script-teori, teorien om idealized cognitive models, prototypeteori og hvad det ellers kan hedde) formentlig bidrage med interessante resultater til gavn for definitionsarbejdet.

Et spørgsmål, jeg i den forbindelse ikke har berørt i artiklen, men som bl.a. synes at have betydning for genusbegreberne, er spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt at etablere en fornuftig *ordning* blandt stereotypierne⁶.

At rejse dette spørgsmål, er samtidig at rejse spørgsmålet om, hvorvidt det alligevel skulle vise sig muligt at finde en *overordnet* semantisk systematik - i det mindste for visse lag i sproget - til trods for den hårde kritik af de overdrevne systematiseringsbestræbelser inden for det klassiske definitionsbegreb.

Putnam's stereotypiteori udgør blot en lille del af hans samlede sprogteori. Den er indlejret i den mere omfattende teori om 'linguistic division of labour'. I andre dele af denne teori mener Putnam faktisk at kunne give en (transcendental) begrundelse af mere overordnede eller centrale lag i sproget. Og hvad der forekommer ganske interessant set ud fra en systematisk synsvinkel: han mener også herigennem at kunne forsvare en "nominel" anvendelse af den modelteoretiske semantik.

Om Putnam har ret, og om det vil lykkes at "indpode" en sådan systematik, må fremtiden vise. Mange forsøg herpå er i gang. Jeg har bl.a. selv tidligere søgt at skitsere en sådan systematik (Widell 1989 og Widell 1990).

Hvorom alting er, må man gøre sig en ting klart: det er ikke længere muligt at opfatte sproget *som helhed* som en sådan struktur. Denne mulighed er - efter Quine's og Putnam's kritik - endegyldigt udelukket. Derfor vil det kun være gennem idealiserende abstraktioner det vil være muligt at tegne strukturelle totalvuer.

Et spørgsmål, der stadig står hen - set ud fra en leksikologisk synsvinkel - er, om abstraktionerne og redegørelserne her vil falde så komplicerede og esoteriske ud, at strukturanalysen i lingvistikken og stereotypi-belysningen i leksikologien i virkeligheden vil vokse fra hinanden. Da må ønsket om en multifunktionel base opgives. Vi ender da måske til slut i den situation, at vi vil have "Lexicons for Computer Programs" på den ene side og "Lexicons for People" på den anden side (jf. titlen på en artikel af Kay, Kay 1989).

Noter

1. Det skal understreges, at opfattelsen af den intensionelle og den ekstentionelle definitions måde som ækvivalente definitions måder ikke er uproblematisk. Den bevirker nemlig, at distinktionen mellem synonymi og ko-referentialitet udviskes. Det har fx været et problem ved Quines menings skepticisme. Vi vil vende tilbage til Quine senere i artiklen.

2. I ordbogsdefinitionen indgår normalt ud over den semantiske antagelse om synonymi også en pragmatisk antagelse om, at det ord, opslagsordet defineres gennem, skal være bedre kendt end selve opslagsordet: hvis det nemlig var omvendt, ville ordbogsbrugeren ikke få noget ud af ordbogen. Dette forhold vil vi ikke berøre i denne sammenhæng.

3. Hvad der er nærmeste genusbegreb i de konkrete tilfælde, er selvfølgelig ikke angivet med formlen her. Eksemplerne skulle gerne anskueliggøre, hvad der kan menes. Det kan tilføjes, at spørgsmålet synes at kræve et struktureret begrebssystem, der fastlægger afstandene mellem de enkelte begreber. Ellers vil det være vanskeligt at tale om et *nærmeste* overbegreb. Da det netop er et hovedanliggende at problematisere en universel anvendelse af begrebssystemer med genusbegreber, vil jeg ikke berøre forholdet nærmere.

4. Det er vigtigt, man får øje på, at objektivismen ikke er nogen esoterisk opfattelse, som blot kan tilbagevises ved, at man indtager en mere moderat holdning. Det er ikke tilstrækkeligt, at man siger: "Jeg vil ikke stille sproget *in extenso* over for verden, for det virker - korrekt nok - forrykt. Jeg vil nøjes med at stille blot en lille del af sproget over for verden. Så synes der at kunne komme fornuft i det, *for så har vi med noget at gøre, som vi kan overskue*. Resten kan så defineres på anden vis, fx gennem synonymi." En sådan holdning er ikke mulig. For indtager man den over for en del af sproget, vil man *nødvendigvis* indtage den over for sproget som helhed. Det springende punkt er *eksternalismen*: at man begynder at se forholdet mellem sprog og verden som et ydre forhold mellem to selvstændige, på forhånd afgrænsede, komponenter (ord - ting, sætning - sagforhold, sprog - verden).

5. Lakoff kalder det første træk *conceptual embodiment*, det andet - følgende Rosch - *basic level categorization* (Lakoff 1987, 12-13). En række andre træk ved prototypisk definerede begreber ud over disse to nævnes også af Lakoff, men det vil føre for vidt i denne sammenhæng at introducere dem.

6. Wierzbicka har i Wierzbicka 1985 været inde på spørgsmålet. Ligeledes Lakoff i Lakoff 1987.

Litteratur

- Byrd, Roy J. & Calzolari, Nicoletta & Chodorow, Martin S. & Klavans, Judith L. & Neff, Mary S. & Rizk, Omneya A. 1987. Tools and Methods in Computational Linguistics. *Computational Linguistics* (1987), Volume 13, 3-4, 219-240.
- Boguraev, Bran & Briscoe, Ted, red. 1989. *Computational Lexicography for Natural Language Processing*. London & New York.
- Calzolari, Nicoletta. 1990. Structure and Access in an Automated Lexicon and Related Issues. I: Donald Walker, Antonio Zampolli & Nicoletta Calzolari, red. *Automating the Lexicon: Research and Practice in a Multilingual Environment*.
- Eikmeier, Hans-Jürgen & Rieser, Hannes, red. 1983. *Words, Worlds, and Contexts: New Approaches in Word Semantics*. Berlin, New York.
- Fodor, Jerry A. & Katz, Jerold J. 1963. The Structure of Semantic Theory. I: *Language*, vol. 39. 170-210.
- Harras, Gisela & Haß, Ulrike & Strauß, Gerhard. 1991. *Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch*. Berlin, New York.

- Hudson, Richard. 1988. The Linguistic Foundation for Lexical Research and Dictionary Design. *International Journal of Lexicography*, Vol. 1, No. 4. 287-312.
- Jones, Karen Sparck. 1986. *Synonymy and Semantic Classification*. Edinburgh.
- Kay, Martin. 1989. Lexicons for Computer Programs and Lexicons for People. I: *Dictionaries in the Electronic Age, Fifth Annual Conference of the UW Centre for the New Oxford English Dictionary - Proceedings of the Conference*. 43-67. Oxford.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago.
- Lyons, John. 1977. *Semantics 1*. Cambridge.
- Putnam, Hilary. 1981. *Reason, Truth and History*. Cambridge.
- Putnam, Hilary. 1975. Is semantics possible? I: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, volume 2*. 139-152. Cambridge.
- Putnam, Hilary. 1975. The meaning of 'meaning'. I: *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, volume 2*. 215-271. Cambridge.
- Putnam, Hilary. 1983. Reference and truth. I: *Realism and Reason: Philosophical Papers, volume 3*. 69-86. Cambridge.
- Quine, W. V. 1951. Two dogmas of empiricism. I: *From a Logical Point of View*. 20-46. Cambridge, Massachusetts.
- Rosch, E. 1977. Human Categorization. I: N. Warren, red., *Studies in Cross-Cultural Psychology*. London.
- Sinclair, J. red. 1987. *Looking Up*. London.
- Stein, Gabrielle. 1979. The best of British and American lexicography. I: *Dictionaries 1* (1979). 1-23.
- Walker, Donald E. 1989. Developing Lexical Resources. I: *Dictionaries in the Electronic Age, Fifth Annual Conference of the UW Centre for the New Oxford English Dictionary - Proceedings of the Conference*. 1 - 22. Oxford.
- Widell, Peter. 1989. A Model for Constructing the Basic Categories in a Natural Language Thesaurus. I: Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten, red. *Proceedings of the Fourth International Symposium on Lexicography April 20-22, 1988 at the University of Copenhagen*. Tübingen. 33-45.
- Widell, Peter. 1990. THESPART - en multifunktionel semantisk database. I: *Årsberetning fra Selskab for Nordisk Filologi*. København
- Wierzbicka, Anna. 1985. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor
- Wittgenstein, L. 1953. *Philosophical Investigations*. Oxford. (Dansk oversættelse: *Filosofiske Undersøgelser*, København 1971).

Ordbøger:

- Collins Cobuild English Language Dictionary*. 1987. London, Glasgow.
- Collins Concise Dictionary and Thesaurus*. 1991. Glasgow.
- Nudansk Ordbog*. 1990. København.
- Ordbog over det danske Sprog 1-28. 1918-1956*. København.
- Webster's Seventh New Collegiate Dictionary*. 1963. G. & C, Merriam. Massachusetts.